

УДК 821.162.1.09-13:821.161.2.09

Дарина Сліпчук
ORCID: 0000-0002-4973-4553

U NAS INACZEJ B. ЗАЛЕСЬКОГО: ІМАГОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Анотація. Статтю присвячено дослідженню образу українця на матеріалі вірша Богдана Юзефа Залеського “U nas inaczej” за допомогою алгоритму, запропонованого Джоеном Лірсеном, Поет використовує українські культурні коди задля підсилення враження від іміджу в цільовій аудиторії. Текст Залеського спрямовані на польського реципієнта, щоб «призупинити недовіру» до українця-Іншого. Встановлено використання самообразу поета, який є міксом створеного ним образу українця – Іншого – козака на коні – з атрибутами співця, які він асоціює з собою. Автор прилучає себе і до польської, і до української культур, що задає цікавий ракурс дослідження.

Ключові слова: романтизм, «українська школа», імаго, Інший, козак, ідентичність.

Інформація про автора: Сліпчук Дарина Євгеніївна, аспірантка Інституту літератури НАН України.

Електронна адреса: darynaslipchuk@gmail.com

Daryna Slipchuk

U NAS INACZEJ BY B. ZALESKI: IMAGOLOGICAL DIMENSION

Abstract. The article studies the image of a Ukrainian on the material of a piece *U nas inaczej* (*We Have It Differently/Other*) by Bohdan Józef Zaleski. The task before us and the available data and resources will require the algorithm proposed by Joep Leersen, which we will try to use.

The use of Ukrainian cultural codes can also be perceived as a bow to the Ukrainian identity, a demonstration of perfect mastery of the apparatus. It is not about subtraction, appropriation, but the targeted strengthening of the impression of the image in the target audience.

The accented word “inaczej”, repeated as many as three times, suggests several thoughts: *U nas inaczej*, spoken sublimely, could “attract” the author to Ukraine, contrasting it with the rest of the world; or bitterness, envy of the “Cossack soul” that resides in Zaleski’s dream Ukraine, while “us” – that is, Zaleski – has a completely different, undesirable landscape before his eyes. The feeling of being surrounded by Strange gave birth to a desire to defend otherness in oneself. The imagology toolkit leads to the careful conclusion that the second line of the refrain is a plaintive cry from emigration: firstly, because of the impossibility of feeling belonging to the environment and creative realization; secondly, the impossibility to fully feel oneself in one or the other of one’s identities, the feeling of being a stranger to both; thirdly – temporal separation, including due to physical absence and gradual break with the modernity of their homelands. It is appropriate to note that Zaleski’s texts were aimed at political compatriots in order to “suspend disbelief” to the Ukrainian-Other. The poet realizes that the goal set before him – to fraternize, to unite two peoples, fight “our and your freedom” union cannot be achieved with harps in hand alone. The use of verbs in the first person and – especially – the mention of elements of the singer lead to the idea of the self-image of the poet, which is a mix of the image of a Ukrainian created by him – the Other – a Cossack on a horse – with the attributes of the singer, which he associates with himself. The author is no stranger to either the expected culture or the culture of his political homeland, which creates quite interesting perspective for an image.

Key words: myth, Romanticism, “Ukrainian school”, image, Other, Cossack, identity.

Information about author: Daryna Slipchuk, PhD student, Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine.

E-mail: darynaslipchuk@gmail.com

Daryna Slipczuk

U NAS INACZEJ BOHDANA ZALESKIEGO: WYMIAR IMAGOLOGICZNY

Abstrakt. Artykuł poświęcony jest badaniu wizerunku (imago) Ukrainca na podstawie wiersza “U nas inaczej” Bohdana Józefa Zaleskiego z wykorzystaniem algorytmu zaproponowanego przez Joepa Leersena. Poeta wykorzystuje ukraińskie kody kulturowe w celu wzmocnienia wrażenia obrazu w docelowym

miejscu publiczność. Tekst Zaleskiego skierowany jest do polskiego odbiorcy, aby “zawiesić niedowierzanie” wobec Ukraińca-Innego. Ustalono posługiwanie się autowizerunkiem poety, będącym połączeniem stworzonego przez niego obrazu Ukraińca – Innego – Kozaka na koniu z atrybutami śpiewaka, które często kojarzy z sobą. Autor przywiązuje się zarówno do kultury polskiej, jak i ukraińskiej, co wyznacza ciekawy kąt badawczy.

Słowa kluczowe: mit, romantyzm, “szkoła ukraińska”, imago, Inny, kozak, tożsamość.

Nota o autorze: Daryna Slipczuk, doktorantka Instytutu Literatury im. Tarasa Szewczenki Narodowej Akademii Nauk Ukrainy.

E-mail: darynaslipchuk@gmail.com

Налагоджуючи міжнародні контакти, важливо студіювати не лише свого візаві, а й думку, що склалася у нього про того, хто стоїть перед ними. Відбитки іміджу українця, залишені у творах представників «української школи» польського романтизму дарують унікальну можливість зазирнути у дзеркало з ефектом машини часу.

Образ українця у творчості польських поетів «української школи» прицільно розглядався з українського боку М. Брацкою [1] та Р. Радишевським [5]. Результатом систематизації текстів Богдана Юзефа Залеського, де фігурує імаго українця, є віднайдення вірша під назвою *U nas inaczej*¹, що потребує глибшого дослідження. Завданням цієї розвідки є дослідження можливостей застосування імагологічного апарату до всього обсягу творчості польського романтика.

Імагологія розглядає, за К. Гюяром, «національності у сприйнятті стороннього» [3, с. 363]. У цьому підході необхідно врахувати також бекграунд цього «стороннього» – у нашому випадку, Б. Залеського. «Козацько-русалчана», за Р. Радишевським [5, с. 265], Україна, витворена Залеським, виростала із затертого, як сліди на піску, дитячого враження, яке підкріплювалося любовним студіюванням історії у більш зрілому віці. Однак наше завдання ускладнюється – і водночас спрощується – «польсько-руським

1 Текст подається за виданням Zaleski B. Wybór poezyj / Bohdan Zaleski ; oprac. Józef Tretiak. – Wyd. 2. – Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1923 r. – 256 s.

серцем» [6, с. 176] поета, його неодноразово декларованою подвійною ідентичністю. Таким чином, вона також стає об'єктом дослідження. Чи справді в такому разі Залеський міг оцінити українця за шкалою *Свій-Чужий*, чи у його сприйнятті могли існувати напівтони? По який бік шкали перебуває автор, чи він ставить себе у цю систему координат? Чи справді він міг протиставляти свої національні ідентичності одна одній? Чи можна зазирнути в цей калейдоскоп і побачити його сприйняття українця, а не репрезентацію себе самого?

Від нас у це рівняння також варто додати цільову аудиторію. Доцільно зазначити, що тексти Залеського були орієнтовані на політичних земляків задля «призупинення недовіри» [3, с. 370] до українця-Іншого. Завдання, що стоїть перед нами, та наявні дані й ресурси потребуватимуть алгоритму, запропонованого Дж. Лірсеном [3, с. 370-374], який ми спробуємо використати.

Проте почати варто із текстологічного аналізу. Із найповніших серій видань загального обсягу творчості Залеського досліджуваний текст знаходимо за виданням у томі, зібраному Ю. Третьяком (1923 р.), у виданні, упорядкованому Ю. Калленбахом (1909 р.), а також у томі 4 серії, виданої друкарнею Губриновича і Шмідта (1877 р.). Цікаво, що за двома останніми виданнями заголовок вірша подається зі знаком оклику. Ще цікавішим, більш помітним і значним є відсутність у виданні Ю. Калленбаха цілої строфи:

U nas inaczej! Och! Ojczyzna Lasza,
To szechstowianska królowa i nasza!
Bracia zginiemy za nia, kiedy skinie,
Ale snić bedziem o swej Ukrainie,
Niema-bo rady dla duszy kozaczej,
U nas inaczej — inaczej — inaczej! [7, с. 183-184]

Про її зміст докладніше йтиметься пізніше, проте у межах текстології скажемо, що інші тексти Залеського спіткала схожа доля: у дослідженні фрагменту поеми *Złota Duma* піднімалося питан-

ня вилучення фрагменту, де йшлося про українсько-польську єдність¹.

Що ж до загального літературознавчого аналізу – ритміка та композиція вірша нагадує пісенну: строфа увінчується рефреном із суміжним римуванням, що замикає кожну наступну строфу вірша:

Niema-bo rady dla duszy kozaczej,
U nas inaczej — inaczej — inaczej! [7, с. 183]

Упорядник збірки та літературний критик Ю. Третяк визначає жанр вірша як думу чи думку [7, с. 186]. Таке запозичення на жанровому рівні загоратиме образ українця у виразнішу, *свою* «обгортку».

Акцентне слово *inaczej*, повторене аж тричі, наштовхує на кілька думок:

U nas inaczej, вимовлене піднесено, могло «притягувати» автора до України, протиставляючи решті світу;

Прочитання з гіркотою, заздрістю до «козачої душі», яка перебуває в омріяній Залеським Україні, натомість у «нас» – тобто, Залеського – перед очима зовсім *інший*, небажаний пейзаж.

Повертаючись до пунктуації у заголовку, знак оклику можна вважати аргументом на користь першого твердження. Проте, оскільки причини його виникнення – чи зникнення у збірці 1923 року – встановити складніше, не використовуватимемо його ґрунтовним. На цьому етапі, аби від чогось відштовхнутися, варто визначити принаймні часові рамки та географічну локацію автора.

Ст. Здзярський, біограф та критик Залеського, бачив у цьому рядку відгомін його туги та самотності на чужині. Тобто, вчений бере місце написання твору, у якому автор перебуває фізично, за відправну точку, – імагологічну перспективу – з якої він споглядає Україну – знову ж-таки, уявну, образну. Біограф подає інтертек-

1 Див. докладніше: Сліпчук Д. Інтерпретація української історії Ю. Б. Залеським (за поемою «Трахтемирівський монастир»). — Київські полоністичні студії / Т. XXXVII. — Київ: Талком, 2021. — с. 292-308.

стуальне тло: справді, цей (пізній) період творчості польського романтика був поверненням *ad fontes* і замиканням його творчого й земного шляху. Настрій вірша, зазначає вчений, найбільш тужливий чи не за всю його творчість, пов'язану з Україною. Здзярський бачить у цьому творчу меланхолію, сум за місцем сили, відчуття задухи без джерела натхнення. Додамо, що це схоже на тугу за *домівкою*; нарешті за довгий час Залеський зізнається собі у тому, що навряд чи ще побачить Україну за життя – проте йому, невтішному синові своєї матері¹, ніде немає місця, окрім як в Україні:

Boże-ż mój, Boze! łzami modłę Ciebie:
Jak umre, daj mi Ukraine — w Niebie! [7, с. 185]

Схожий заклик звучав і у вірші *W Oman żurawi*: на підставі цієї подібності можемо припустити повтор думки, її утвердження, висловлене по-іншому.

Що ж до змісту рефрену та відбитку у ньому ідентичності автора, Здзярський тлумачить його так: «в цьому слові — *inaczej* — він бачив усе краще, прекрасніше, усе, що йому більше до душі, і з цим наріканням на устах пішов, байдужий до всього, благаючи тільки Бога, щоб дав йому по смерті «Україну в небі» [8, с. 399]. Немає сумніву, що *inaczej* не тільки має позитивну конотацію – якісне розрізнення з об'єктом близької перспективи – а й позитивно описує саме Україну.

Однак Марії Конопницькій вдалося відкрити найбільше граней, чим є «інакше»: вона підійшла до тлумачення рефрену як до маніфесту ідентичності, і не лише національної. Його *іншість* проти решти поетів виявлялася в «народному консерватизмі» [6, с. 19], і пояснює це захисною реакцією на ідейну порожнечу сучасного простору еміграції, звідки він не відчував можливості для себе черпати натхнення. На думку дослідниці, відчуття оточеності *Чужим* породило бажання відстоювати *інакість* в собі. Дослідниця наголошує: у слові

1 Так він себе ідентифікує у поемі *Duch od stepu*: “I mnie matka-Ukraina, / I mnie matka swego syna/ Urowiła w pieśń u łona”.

inaczej Залеський є протиставлення, але немає оцінки. Отже, цілий вірш можна вважати його спротивом, а «у нас» у певному сенсі можна відчитувати як «я»; «я не такий, як ви, але не кращий чи гірший». Ми згадуватимемо, але не зосереджуватимемось на аспекті *інакшості* Залеського як поета, оскільки це простір для окремої розмови, але й не оминатимемо, де у цьому буде необхідність.

Аналізуючи загал творчості Залеського, В. Гнатюк вважав образ козака зумовленим польською патріотичною оптикою, що ґрунтувалася у Залеського на «квазіісторичних епізодах» [2, с. 437]. У цьому питанні можна провести паралель із Т. Падурою, у якого В. Гнатюк підкреслює риси провансалізму, а саме ідеалізації, регіонального патріотизму тощо.

Повертаючись до імагологічної термінології, зазначимо, що поняття «*Іншого*», «*іншості*» мають негативне тлумачення зачасти в націєцентричних текстах, де таким чином прославляється, ідеалізується *Своє* за рахунок негативізації (справедливої або ні) *Іншого*. Поетика Залеського почасти збудована на ідеалізації *Українського*, яка ставиться за приклад *Польському*. Інструментарій імагології підводить до обережного висновку, що другий рядок рефрену – журливий вигук з еміграції: по-перше, через неможливість відчувати належність до середовища перебування та творчої реалізації; по-друге – неможливість вповні відчутти себе чи одним, чи іншим зі своїх ідентичностей, відчуття себе *чужим* для обох; по-третє – часове відмежування, у тому числі через фізичну відсутність і поступовий розрив із сучасністю своїх батьківщин.

Із цих спостережень можемо зробити висновок, що креативна інтроверсія, бажання ґрунтуватися виключно на національному первні та плекати ці відмінності, згідно з вченнями К. Бродзінського, змусили Залеського вдатися до певного ескапізму. Занурення в минуле відбулося не лише через згадану ізоляцію, а й через відносну відсутність позитивних перетинів, які можна було б навести як приклад.

Базові моделі культури – польська та українська – у Залеського споріднені, перетинаються між собою. Тому в його уяві їх співіснування не мало бути антагоністичним, оскільки рівень екзотич-

ності й непізнаності не такий великий. Джерелом знань про *Іншого* українця для всього польського народу є передусім історична взаємодія, чим вдало користується Залеський.

Як слушно зауважує Д. Наливайко [4, с. 101], для доби романтизму притаманне міфотворення: межі між *Своїм* і *Чужим* розмиваються, а риси взаємопроникають, що викликає складнощі в диференціації *Іншого*. Риса волелюбності та здатність піднятися до національної боротьби, боротьби за право самоідентифікації для польської культури становить «уявний надлишок» [3, с. 419], до якого, на думку Залеського, варто прагнути. Поет «освоює» українця, наділяючи національний образ цією рисою, ставлячи в приклад для наслідування для культури-реципієнта.

Українець, прихильний до Польщі, не є фіктивним імаго у даному випадку: як уже говорилося раніше, автор прагне створити образ, що не суперечив би уявленням польської частини своєї аудиторії – та й польської частини своєї ідентичності. Він не розбігається з реальністю, оскільки епізодів українсько-польської співпраці було в історії обох народів достатньо, і Залеський підкреслено вибірково черпає з них. Твір із доволі гучною заявою не намагався викривити образ *Іншого* на свою користь. Політичний маніфест, як, наприклад, у *Złotej Dumie*, вбачається у другій строфі (виділення наше):

U nas inaczej! Och! **Ojczyzna Lasza,**
To wszechsłowiańska królowa i nasza!
Bracia zginiemy za nia, kiedy skinie,
Ale snić będziemy o swej Ukrainie,
Niema-bo rady dla duszy kozaczej,
U nas inaczej — inaczej — inaczej! [7, с. 183]

Звідси наші припущення про основного адресата твору звучать трохи твердіше: “*wszechsłowiańska królowa i nasza*” звучить передусім як афірмація дружніх намірів українців, спрямована до представника польської нації. Тут спостерігаємо проникнення рис *Свого*, а саме польського патріотизму. Проте Залеський не

відмовляє українцеві у власній ідентичності: попри задекларовану готовність покласти життя за «всеслов'янську королеву», вони по-лицарськи зауважують, що *“śnić bedziem o swej Ukrainie”*. Троп лицарства в іміджі українця є ще однією ознакою «свійськості», яка мала викликати у поляка почуття спорідненості на тлі сарматизму. Треба зауважити, що образ козака-лицаря Залеського м'якший, аніж уявлення про ідеального захисника Польщі у поляків, однак нічим не поступається вірністю.

Звісно, імаго українця оточують фольклорні мотиви: зустрічаємо образи й елементи, що належать до козацького світу і творять його ландшафт (образ могили, сокіл як уособлення козака, кінь, степ тощо). Використання українських культурних кодів може сприйматися також реверансом в бік української ідентичності, демонстрація досконалого володіння апаратом, його «освоєння» (зазначимо, що йдеться не про «присвоєння», віднімання, апропріацію, а цільове підсилення враження у цільовій аудиторії від образу). Степові пейзажі не лише відсилають у козацьке минуле, а повертають у часі й самого Залеського. Бурхливість, шалений чвал – у природніх явищах відображаються якості українця, але у Залеського вони не є першоплановими.

Українець-козак не є набором національних стереотипів поляків про українців, а повноцінний авторський художній образ. Як можна переконатися із загалу творчості представників «української школи», в образі українця-козака присутні риси химерності, небезпеки (С. Гощинський, А. Мальчевський, Ю. Словацький). Однак у Залеського козак навпаки є союзником: він віддає належне Польщі, але декларує вірність Україні. Козак визначений не лише лицарською клятвою, але й характером і темпом руху. Козак, який *pędzi*, невловимий для чужинців, господар своєї землі, якому досить навіть дихати *swoim* повітрям, також *hula* – себто, пускається навскач, несучи загрозу:

Samem powietrzem po pjanemu zyje;
A kiedy hulam — to na łeb, na szyje! [7, с. 185]

Життя дієслів в першій особі та – особливо – згадка елементів співця нашоухують на думку про самообраз поета, що є міксом витвореного ним імаго *українець – Іншого – козака* на коні – із атрибутами співця, які він асоціює з самим собою:

U nas inaczej! Co zaśpiewam w dumie –
Co w glowie knowam, brat kon mój rozumie;
Rzy po swojemu: — czy tabun pamięta?
Och! za wolnoscia tęsknimy bliznięta! [7, с. 184]

На приховане за «думками» коня питання – чи пам'ятають його *свої* – можна, звісно ж, дати дві відповіді, адже автору не чужі ані культура *spected*, ані культура його політичної батьківщини. За посередництва образу коня як атрибуту козака – українця – Іншого Залеський проводить об'ємну паралель із самообразом. За підкресленням волелюбності, враховуючи контекст із другої строфи, цілком вірогідно криється заклик до спільного відновлення національно-визвольної боротьби. Цікаво, що семантика спільності, схожості виражена словом *bliznięta*. Закінчує строфу, традиційно, рефрен: і тут, поєднуючи контекст всієї строфи, видається, що той самий останній рядок можна відчитати піднесеніше. У строфі звучить синтез двох із трьох його ідентичностей: української (національної) та творчої.

Зважаючи на це, маємо підстави припускати, що автор сам ототожнює себе з козаком, а, відтак, українцем. Він усвідомлює, що поставлену перед собою мету – побратати, згуртувати два народи між собою, об'єднати і поставити до боротьби за «нашу і вашу свободу» – не досягти самими гуслями в руках. А триматися української («руської») ідентичності для поета означає потребу уподібнитися до козака. Вплетення українського імаго у власну ідентичність є ледь не унікальним явищем, яке, безумовно, потребуватиме відстеження в решті творів польського поета та детальнішого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брацка М. Етнічна парадигма поезії “української школи” польського романтизму / Марія Брацка. — Київ : Університет “Україна”, 2009. — 218 с.
2. Гнатюк В. Українсько-польська правобережна романтична література. Вибрані праці / Відпов. ред., упорядн. та автор передмови Р. П. Радишевський. — К.: «МП Леся», 2008. — 636 с.
3. Літературна компаративістика. — Вип. IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. — Ч. II. — К.: ВД «Стило», 2011. — 448 с.
4. Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегії / Д. Наливайко // Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. - К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. - 347 с. - С. 91-103.
5. Радишевський Р. «Українська школа» в польському романтизмі: феномен пограниччя. // Київські полоністичні студії. — Т. XXXI— Київ: Вид-во «Талком», 2018. — 704 с.
6. Konopnicka M., Szkice. Bohdan Zaleski – Adam Asnyk – Henryk Sienkiewicz, Lwów 1905, 235 s.
7. Zaleski B. Wybór poezyj / Bohdan Zaleski ; oprac. Józef Tretiak. – Wyd. 2. – Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1923 r. – 256 s.
8. Zdziarski S. Bohdan Zaleski. Studium biograficzno-literackie. - Lwów : Towarzystwo Wydawnicze, 1904 r.

REFERENCES

1. Bracka M. The Ethnic Paradigm of the Poetry of the “Ukrainian school” of Polish Romanticism [Etnichna paradyhma poezii “ukrainskoi shkoly” polskoho romantyzmu] / Maria Bracka. — Kyiv: “Ukraine” University, 2009. — 218 p.
2. Hnatiuk V. Ukrainian-Polish Right-Bank Romantic Literature. Selected works [Ukrainsko-polska pravoberezhna romantychna literatura. Vybrani pratsi] / Ed., arranged and the author of the foreword by R. P. Radshevskyyi. — K.: “MP Lesya”, 2008. — 636 p.
3. Literary comparative studies. — Issue IV: Imagological aspect of modern comparativism: strategies and paradigms. [Literaturna komparatyvistyka. — Vyp. IV: Imaholohichnyi aspekt suchasnoi komparatyvistyky: stratehii ta paradyhmy.] — Part II. — K.: PH “Stylos”, 2011. — 448 p.
4. Nalyvaiko D. Literary Imagology: Subject and Strategies [Literaturna imaholohiia: predmet i stratehii] / D. Nalyvaiko // D. Nalyvaiko. Theory of

literature and comparative studies. – K.: Ed. house “Kyiv-Mohyla Academy”. 2006. – 347 pp. – pp. 91-103.

5. Radyshevskiy R. “Ukrainian school” in Polish Romanticism: the Phenomenon of borderland [«Ukrainska shkola» v polskomu romantyzmi: fenomen pohranychchia]. // Polish Studies of Kyiv. — Vol. XXXI— Kyiv: Talkom Publishing House, 2018. — 704 p.

6. Konopnicka M., Szkice. Bohdan Zaleski – Adam Asnyk – Henryk Sienkiewicz, Lwów 1905, 235 s.

7. Zaleski B. Wybór poezyj / Bohdan Zaleski ; oprac. Józef Tretiak. – Wyd. 2. – Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1923 r. – 256 s.

8. Zdziarski S. Bohdan Zaleski. Studium biograficzno-literackie. – Lwów : Towarzystwo Wydawnicze, 1904 r.